

העוסק במצוה פטור מן המצוה

לאחר שעה, ואם אמנם יוכל בקלות לחזור לטפל באבידה חייב בשתייהן. אולם תוס' היה צריך להדגיש שאף באופן שעסוק בראשונה חייב אף בשניה. ואילו בתוס' כתוב שרק מי שלכוש בציצית או בתפילין, או שאבידה מונחת בביתו חייב במצוות משמע שאם הוא עסוק באבידה אע"פ שבקלות יכול לקיים שתייהן פטור.

מהר"ן ניתן לדייק שיטה הפוכה, הר"ן דף י"א בדפי הרי"ף ד"ה "ואיכא" במסכת סוכה יכתב שהחדוש בעוסק במצוה פטור מהמצוה. בכך שאין חובת טירחה עליו, להתאמץ ולקיים את שתי המצוות, וכלשונו; כל שהוא עוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצוות אחרות אע"פ שאפשר ע"כ.

נראה להדיא שכאשר אין טירחה כלל ודאי שחובתו לקיים את שתי המצוות, ואין בקיום המצוה הראשונה סיבה מספקת לפטורו מחובת קיום השניה. ולכן אם השניה מצוה עוברת ברור שלשיטת הר"ן חייב להתפנות לקיום המצוה השניה ולחזור להשלים את הראשונה אם אין בכך טירחה.

וכן מוכח מהדוגמאות שהר"ן מביא בדבריו מחופרי קברים ומשמרי המת הפטורים מק"ש ותפילה אפילו בהפסקות.

וכדברי הר"ן מבואר להלכה. פסק המחבר: או"ח סימן ל"ח ס"ח כותבי תפילין ומזוזות הם ותגריהם וכל העוסקים במלאכת שמים פטורים מהנחת תפילין כל היום זולת בשעת קריאת שמע ותפילה. ע"כ.

על כך הוסיף הרמ"א: ואם היו צריכים לעשות מלאכתן בשעת ק"ש ותפילה אז פטורין מק"ש ותפילה דכל העוסק במצוה פטור ממצוה אחרת אם צריך לטרוח אחר האחרת. אבל אם יכול לעשות שתייהן כאחת בלא טרוח יעשה שתייהן ע"כ.

במסכת ברכות (דף יא, וכן בסוכה כה) תניא: "בשבבתך בביתך" פרט לעוסק במצוה שואלים בעלי התוס' (סוכה כה, ד"ה "שלוח", ב"ק נו: ד"ה "בההיא" ב"מ כט, ד"ה "והוי"): אדם הלבוש ציצית או שיש לו תפילין בראשו היפטר מכל המצוות? ועוד מוסיפים הראשונים ריטב"א ור"ן בסוכה כה. לשאל אם אמנם אין באפשרותו לעשות את שתי המצוות מדוע צריך פסוק לפטורו מהמצוה השניה וכי יעלה על הדעת שאדם העוסק במצוה אחת, יהיה חייב להניחה על מנת לקיים אחרת.

בפשטות ניתן לומר שהחדוש הוא כאשר עוסק במצוה שאינה עוברת, ובאה לידו מצוה עוברת. ניתן היה לומר שיקיים שתייהן, דהיינו, יניח לשעה את המצוה הראשונה ויקיים את המצוה העוברת ויחזור להשלים את הראשונה.

נראה, שלכך כיוונו בעלי התוס'. לרב יוסף שומר אבידה דינו כשומר שכר, באותה הנאה שלא צריך לתת לחם לעני. כי העוסק במצוה פטור מהמצוה. מבאר התוס' שודאי כאשר האבידה מונחת בביתו אין סיבה לפטורו מצדקה. אולם בשעה שמתעסק בטלית לשוטחה לצרכה או בבהמה לתת לה מזונות, אזי פטור מדאגה לעני המתדפק על דלת ביתו.

בפשטות הבהמה יכולה לחכות שעה קלה למזונותיה, כל שכן שלבגד לא יאונה רע עם ימתין זמן מה, ואעפ"כ העוסק באבידה פטור באותה שעה מלתת לחם לעני. ברור שאותו עני לא ישוב, דאם לא כן, מה הנאה לשומר האבידה להחשב כשומר שכר אם יתן לו את פתו לאחר שעה. הרי לפנינו מצוה שאינה עוברת טפול באבידה, וצדקה לעני שהיא מצוה עוברת ואעפ"כ העוסק במצוה פטור מהמצוה.

ניתן היה לדחות שמדובר כאן שמוצא האבידה טרוד ולא יוכל לטפל באבידה כראוי

המקור לפסק זה בדברי הר"ן לעיל.

נראה ששורש מחלוקתם נעוץ בהבנה היסודית מדוע העוסק במצוה פטור מהמצוה. ויש לחקור האם הפטור הנלמד כאן פרושו שיש אמנם חיוב על האדם לקיים אף את המצוה השנייה. אך מאידך יש סיבה מספקת לפוטרו או נאמר שהחדוש הוא שאין עליו כלל חיוב של מצוה שניה בזמן שהוא עסוק בראשונה.

הדרך הראשונה היא דרכו של הר"ן. למרות שיכול לדחוק עצמו לקיים שתיהן, פטרה אותו התורה מכך, ואע"פ שאינו אנוס ממש מחדשת התורה שטירחה היא כעין אונס ודיה לפוטרו מחיובו אך לפי תוס' דייקנו שאפילו אם יכול לקיים שתיהן בנקל גם פטור. והרי אין סיבה לבטל את המצוה השנייה. אלא שקבעה תורה שאדם העסוק במצוה כלל לא מוטלת עליו שום מצוה אחרת באותה שעה. לפי תוס' עצם העסוק במצוה הוא סיבת הפטור. אך לפי הר"ן העסוק במצוה אינו גורם ישיר לפטור ממצוה שנייה. אלא גורם המחייב להכנס למצוה שניה מתוך טירדא. והטירדא הזאת היא הסיבה לפוטרו.

עד כאן לכאורה הכל ברור, אך דא עקא שנראה מהר"ן בדיוק ההיפך. הר"ן הבין בדברי התוס' שהוא מחמיר ואינו פוטר מהמצוה השנייה אלא רק כאשר לא יכול לקיים וכפי שמשמע בדבריו (סוכה כה, ד"ה "שלוחי"): דאי מטרדי בקיום מצות סוכה הווי מבטלו ממצות. ואדרבא הר"ן הוא המיקל בכותבו: נ"ל שהעוסק במצוה פטור מן המצוה אע"פ שיכול לקיים את שתיהן... ולפיכך, כל שהוא עוסק במלאכתו של מקום לא חייבתו תורה לטרוח ולקיים מצוות אחרות אע"פ שאפשר. ע"כ.

וכך אמנם הבין המשנה ברורה (בבאור הלכה בסימן ל"ח ד"ה "אם צריך לטרוח") וכן נראה בגר"א (סימן ל"ח ד"ה "דכל").

אך לא כן עמנו, תוס' אמר את דבריו רק על שלוחי מצוה הפטורים מן הסוכה אף בלילה בחנייתן ואז ודאי מתעורר הקושי מדוע יפטרו

מן הסוכה, הרי בלילה אינם עסוקים במצוה ודומה הדבר ממש לשומר אכידה בזמן שאכידה מונחת בכיתו לכן כתב תוס' שסיבת הפטור מסוכה שאם יהיה טרוד בסוכה תחבטל המצוה. אך אין בכך לסתור את שיטת תוס' שדייקנו מדבריו שאם עסוק במצוה אין עליו חובת המצוה השנייה אע"פ שיכול בנקל לעשות שתיהן.

גם בשיטת הר"ן נראה שהדברים מכוונים עם מה שכתבנו לעיל. נדייק בדברי הר"ן שכתב שלא חייבתו תורה לטרוח. הר"ן לא כתב שלא חייבתו תורה במצוה. אדרבא משמע שבמצוה עצמה הוא מחייב אך אין עליו חובת הטירחה יוצא איפוא, שזאת הסיבה לפוטרו מחיובו. אמנם ניתן לדייק בר"ן שפטור אפילו מטירחה כלשהו, כגון לתת פרוטה לעני.

וליישב דברי האחרונים שתוס' מחמיר על הר"ן, צריך לומר שיש שתי מחלוקות בין התוס' לר"ן.

- (א) אם יכול לקיים שתיהן בנקל, לתוס' פטור ולר"ן חייב
(ב) אם יכול לקיים בו זמנית את שתי המצוות בטירחא לתוס' חייב ולר"ן פטור (לכך מכוונים דברי הגר"א בב"ק נו:)

סכום:

- (א) בררנו שכאשר אדם עוסק במצוה ובאה לירו מצוה עוברת ויכול לקיימה ולחזור לראשונה, לתוס' פטור ולפי הר"ן חייב אם אין בדבר טירחא.
(ב) סיבת הפטור נעוצה במחלוקת תוס' והר"ן, לפי תוס' עצם העסוק במצוה הוא הסיבה שלא מוטלים עליו חובות נוספים. אך לפי הר"ן העסוק במצוה ראשונה מצד עצמו אינו פוטר. אלא שיוצר מצב בו צריך להכנס לטירחא על מנת לקיים מצוה אחרת. והתורה לא חייבה לטרוח בקיום מצוה כל עוד מקיים מצוה אחרת.

מציין שמרש"י בסוכה נראה אחרת, רש"י לא למד שלוחי מצוה מלשון שליחות אלא מלשון הליכה וכך דבריו בד"ה "שלוחי מצוה" – הולכי בדרך מצוה כגון ללמוד תורה ולהקביל פני רבו ולפדות שבויים" כל הדוגמאות ברש"י הם ללא ספק מצוות המוטלות עליו. ונראה שרש"י בא להוציא מכלל פרוש הנצי"ב, ואדרכב רק מצוה אשר הוא מחוייב בה פוטרנו מהסויה.

וכן נראה בנתיבות המשפט (סימן ע"ב סקי"ט) לענין גבאי צדקה שדינו כשומר חנם הפטור מגניבה ואבידה. ואין להקשות מדוע לא יהיה דינו כשומר שכר כמו כל שומר מצוה כגון שומר אבידה הנהנה מפרוטה דרב יוסף". ומבאר בעל הנתיבות "דלא שייך פרוטה דרב יוסף רק במקום שעוסק במצוה שהוא מצות עשה ומוטל עליו בחיוב... אבל אין חיוב ומצות עשה מוטל על שום אדם להיות גבאי צדקה. דאם היה מצות עשה להיות גבאי היו כל ישראל מחוייבים להיות גבאים, רק החיוב על כ"ד לכוף את ישראל על הצדקה.

ומכוונת שיטת רש"י והנתיבות עם שיטת הר"ן. וכן נראה שיש לפסוק כפי שהכריע הרמ"א.

לאור זאת נבין את חקירת האחרונים האם העוסק במצוה קיומית ולא חיובית פטור ממצוה חיובית. כלומר, העוסק במצוה שאינו מחוייב בה, אך יש בעשייתה קיום מצוה כגון נשים העוסקות במצות עשה שהזמן גרמן, והתגלגל לידם מצוה עשה שאין הזמן גרמן. האם חייבות להניח מצוה ראשונה שאינן מחוייבות בה ולעסוק בשניה המוטלת עליהן.

לפי סברת חוס' עצם העסוק במצוה, זאת סיבה שאין כלל חיוב של מצוה אחרת, וממילא אין בטול המצוה החיובית, ולכן אין להעדיפה על המצוה הקיומית בה הוא עוסק. אך לפי הר"ן ניתן לומר שאין הצדקה לבטל מצוה שניה שמחוייב בה, רק בגלל שעסוק כרגע במצוה שאינו מחוייב בה.

נחלקו בכך האחרונים. הנציב מוולוז'ין ("העמק שאלה" קס"ט סא וכן במרומי שדה בברכות דף י"א). סבור שכל עסוק במצוה ואפילו שניתן לעשות על ידי אחרים פוטר אותי ממצוות שאני מחוייב בהם, וראיתו מלשון המשנה בסוכה "שלוחי מצוה פטורין מן הסוכה". ולא נקטה המשנה עוסקי מצוה ללמדך שאפילו שליחי מצוה שאין המצוה מוטלת עליהם פטורים מן הסוכה. והוא עצמו